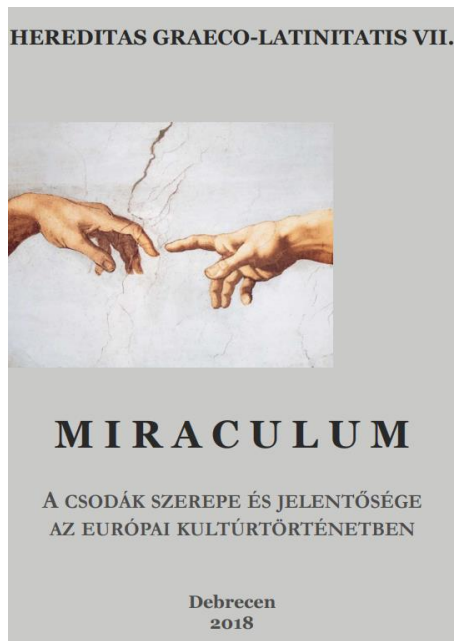

Miraculum A csodák szerepe és jelentősége az európai kultúrtörténetben

Hereditas Graeco-Latinitatis VII.

Szerk. Tóth Orsolya, Debrecen, 2018, 317 oldal

Posztmodern, könyörtelenül varázstalanított jelenünkben, ahol a „nagy elbeszélés” meta-narratívájának minden változatát száműzték a korszak uralkodni vágyó bölcséleti és művészetelméleti rendszerei, a transzcendentalitás „bűvköréből” való elfordulás ambíciója töretlen; különösen izgalmas vállalkozásnak tekinthetjük azt a konferenciát (és az ennek nyomán született tanulmánykötetet), amely címlapjára a *Miraculum* szót írta.

Jacques Derrida vetette a kései Heidegger szemére, hogy valójában nem törte meg a metafizika logocentrizmusát, de hasonló véleményen volt Jean Lyotard, Jacques Lacan és Michel Foucault is. A kötet tanulmányai csak elvétve reflektálnak erre a szellemtörténeti pozícióra, amit semmiképpen nem tekinthetünk fogyatkozásnak vagy hiánynak, hiszen a könyv egésze fogalmaz meg erős állításokat és tudományos tényeket, amelyek az európai kultúra elmúlt több mint kétezer esztendejére vonatkozóan bizonyítják a miraculumok maguk korában érvényes, fontos szerepkörét *a viláértésben és viláértelmezésben*. Talán Seszták István tanulmánya reagál valamelyest a jelen kontextusára: „Az ezt követő évszázadokban a csoda értelmezésében szinte kizárólag ez a szempont, azaz az ontológiai jelleg kapott szerepet, ám ezzel a teológia az újkor tudományosságát és az értelem autonómiáját hangsúlyozó trendnek nehezen tudott megfelelni. [...] Hozzá tartozik a csoda valóságához, mint Isten abszolút transzcendenciájának jeléhez,

hogy megmarad titok-jellege [...]”

Huszonkét szerző munkájaként, huszonegy tanulmány foglalta a kötet, a tanulmányok tárgya a Kr. e. 5. századtól a 18. századig terjed. Tizenegy értekezés témája az ókori görög-latin kultúrából származik, tíz pedig részben az ókereszténység korába, illetve az utána következő évszázadokba tekint vissza. A tanulmányok szerzői közül sokan kezdik gondolatmenetüket a csoda fogalmának valamely – elméletileg részletezően reflektált vagy pragmatikusan értelmezett rövidebb – meghatározásával, az erre való törekvéssel. Ez indokolt is, hiszen vallásantropológiailag erősen eltérő korszakok követik egymást.

Maróth Miklós tanulmánya Arisztotelész csoda-fogalmának értelmezését végzi főként a *Poétika* és más művek alapján, így a *Rétorika*, *Metafizika* és a *Topica* bevonásával. Azért is fontos ez az analitikus áttekintés, mert az európai művészetelméleti gondolkodás egyik meghatározó kanonizációs erejű modellje jelenik meg előttünk, amely sok évszázad folyamatában hat és érvényesül. Arisztotelész pedig az ókor egyik legszisztematikusabb rendszeralkotója volt, így kivételesen reflektáltan értelmezi

kulcsfogalmait (ésszerűtlen, lehetetlen, valószínű, lehetséges, hihetetlen, csoda), amihez filozófiai-dialektikai és művészetelméleti gondolkodásának arzenálját használja fel. A csoda/csodálatos fogalma is csak ezek szövevényében értelmezhető helyesen. Így érvényesíti a szillogisztika tanulságait, de világossá teszi az enthyméma jelentőségét is a rétorikában és poétikában a csoda jelentésképzésében. Ezeket az alapelveket az arisztotelianus retorikák és poétikák hosszú évszázadokon keresztül követik. Már az ókor nagy rendszeralkotói (Quintilianus) is állandóan támaszkodnak rá, de majd különösen a reneszánsz filozófiai és művészetelméleti rendszerei tartják kivételesen fontosnak az Arisztotelész művei nyomán megalkotott *praeceptumokat*, amelyek évszázadokig hatnak, olykor a velük szemben álló antiarisztotelianizmus mellett vagy azok ellenében. Csak két példát említek: Francesco Patrizi *A csodálatos tíz könyve* című műve (1587) az arisztotelianizmus csoda-fogalmának erős kritikája: az admirabilis fogalmát a hihető és hihetetlen keveredésében, arányainak alakításában véli megragadni; Emanuele Tesauro *Arisztotelészi messzelátója* pedig már Ariszto-

telész mimeszisz elméletének határozott elvetése.

Takács László Vergilius *Aeneis*ének vizsgálata során a csoda és a fikcionalitás azonosságait, különbözőségeit kutatja, felvetve a kérdést: mennyire érintkezik egymással e két fogalom és hol különül el. Ez azért is fontos, mert az irodalomtudomány – különösen a romantika után – merőben másként értelmezi a fikciót, fikcionalitást, mint az ókorban vagy a kereszténység vallásantropológiája által meghatározott korszakokban. Ebben a tanulmányban a kései ókorral bezárólag vizsgálja a szerző a csoda értelmezését az *Aeneis*ben, bevonva a *figmentum poeticum* jelentését a császárkori irodalomkritikában.

A hazai (és nemzetközi) Plinius-kutatás megújításában kiemelkedően kezdeményező Gesztelyi Tamás és Darab Ágnes két tanulmánya is Plinius *Naturalis Historaját* vizsgálja. Az *Opera Mirabilia* a földkerekség csodáit tekinti át és értékeli, a Római Birodalom csodái még ennél is számosabbak és lenyűgözőek. Így válnak a csodálatra méltó dolgok egy erőteljes római identitás attribútumaivá. A hét világcsoða azonban nem váltja ki automatikusan elismerését, néhányról kritikusan vélekedik,

mivel esztelenül pazarlónak vagy ésszerűtlenül hiábavalónak tekinti azokat. Megítélése szerint azonban a mértéktelenség, a túlzás esztelensége (*insania*) is válthat ki csodálatot, ámulatba ejtheti az embert. De a római csodálatra méltó alkotások között is talál bírálhatót, bár kétségtelen: a csodák/csodálatra méltó alkotások Rómát minden nép fölé emelték, ezek fejezik ki, hogy legyőzték a földkerekséget. Érdeemes azonban megjegyezni, hogy a számba vett csodálatra méltó alkotások megteremtésénél Plinius nem említi isteni, mitológikus erő közreműködését vagy segítségét, azokat emberi erőfeszítés, alkotóerő eredményének tekinti. Még akkor is, ha ez az alkotás valamely isteni személy kultuszhelye vagy maga kultikus tárgy. Darab Ágnes tanulmánya viszont azt bizonyítja invenciózusan, hogy a *Naturalis Historia* bőkezűen tárgyalja a *mirabilia* világát, amelyek a természetben mutatkoznak meg, hiszen „arról győz meg, hogy vele kapcsolatban semmit se gondoljak hihetetlennek.” Rendkívül alaposan áttekinti Plinius kortársait és forrásait (hiszen erre Plinius fordítójaként minden adottsága megvan!), tisztázza a *curiosus* jelentésváltozatait és pliniusi értelmezését. Roppant izgalmas a

szerelmes delfin és fiú történetének beillesztése a mirabilia-irodalomba, amelynek saját narratívája született, specifikus nyelvezettel. Szeretéágazó értelmezései vannak a történetnek korábbi szerzőknél, majd Plinius kortársainál és azt követően is. Mégis a legtöbb szerelmes delfin-történet a *Naturalis Historia*-ban, mint thesaurusban olvasható. Azonban éppen azt láthatjuk, hogy a *casus mirabiles* kategóriájából a történet pliniusi feldolgozása fokozatosan átlép a *res* alakváltozatába és jelentéskörébe, inkább az embernek segítő halászó delfinek csodálatos története nyugtázza le a szerzőt. Másrészt a hellén jelentés ellenében – vagy azt meghaladva – önálló római tartalmat kap a történet.

Czerovszki Mariann az adynaton jelentését vizsgálja Ovidius száműzetési elégiáiban. Filológiai jól bizonyítható, hogy ez a titokzatos, nagy hatású retorikai képződmény szignifikánsan magas számban van jelen Ovidiusnál. Jóllehet az ókori praecipitumok nem tartják számon (bár néhány korabeli szerző utal rá), mégis leírható, definiálható: mégpedig a retorikai szisztéma elocutio részében, az alakzatok, máskor a szóképek között. A *Historisches Wörterbuch der Rhetorik* is számon tartja önálló

címszóként, nagy bibliográfiával. A természeti szükségszerűségek-törvények szokatlan felerősítése vagy azok megtagadása/ elutasítása adja retorikai erejét, (Natur-unmöglichkeit), így rokona az oxymoronnak és az admiratio-nak. Pszeudo-Plutarkhosz paromia-gyűjteményében beszél róla. A tragikus pátoszú költői művekben gyakori, a tömörítés eszköze is lehet (reductio ad impossibile), de a comparatio (comparatio ab impossibili) és az amplificatio is szívesen alkalmazza. Melanchthon retorikája kétszer is beszél róla, majd ennek nyomán sokan a 16-18. században (M. Dresser, B. Keckermann). Melanchthon a figurák között tárgyalja, példái az *Aeneis*ből és Ovidiustól származnak, megjegyzése szerint: Impossibile, Poetae abundant exemplis. Cicerót idézi, miszerint „quod fieri non potest.” Ugyanazt a példát hozza, mint ami szerepel Czerovszki Mariann dolgozatában Vergilius első eklogájából. (Ante leves ergo pascentur in aethere cervi/ et freta destituent nudos in litore pisces, [...] quam nostro illius labatur pectore vultus. Ecl. 1, 59–63 – Hát a hamar gímszarvas előbb legelészik a légben/ És a homokban a hab halakat hamarébb hagy el árván/ S inni előbb fog a Tigrisből germán, az

Araból/ Párthus, hontalan egymásnak bebolyongva határát,/ Hogysem az ő képét keblemből én kitöröljem. Lakatos István fordítása) Annyit mondhatunk még, hogy a régebbi magyar költészetben Zrínyi Miklós két *Idilium*ában bámulatosan invenciózusan ontja az adynatonokat. (Egyetlen példa a 2. *Idilium*ből: Mert szintén annit tesz tenéked szolgálnom,/ Mint Duna partot reménséggel szántanom,/ Légre építenem, és szerechent mosnom,/ Holdra haragudnom, chilagok számlálnom.) Az sem lehetetlen, hogy Zrínyi nagyon is tudatosan nyúlt Ovidius és Vergilius adynatonjaihoz sajátjai megalkotásánál, mivel sokszor tudatos imitálója volt azoknak.

Csizy Katalin tanulmánya új vallásantropológiai korszak nyitánya Iulianus Apostata életének csodás eseményeit vizsgálva. A hitehagyott császár kivételesen izgalmas korszak szereplője, hiszen a kereszténység korai szakaszában fordul vissza az antik istenek felé. Bár a *conversio* kifejezést a kereszténnyé válás nagy fordulatára használták ekkoriban (gondoljunk csak Augustinus későbbi megkeresztelkedésére), a Iulianus Apostata hitehagyásához – mint valami „ellen-conversio”-hoz – kapcsolódó miraculumok

képezik a tanulmány tárgyát. Különösen érdekes, hogy maga a császár számol be saját műveiben a *conversio*-jához vezető csodákról és értelmezi azokat hitfordulata jeleként, mintegy igazoló jeleket látva azokban. A tanulmány bizonyítja, hogy a konverzióhoz vezető úton fontos szerepet játszott a neoplatonizmus számos eleme, amely az isteni-emberi világ közötti közlekedés lehetőségét is adta. Egyedülállónak tekinthető, hogy Iulianus Apostata önmaga jegyzi föl és értelmezi – mintegy apológiaként – a vele megesett csodákat; a kereszténység későbbi hitvallóiról és mártírjairól majd a kortársak, utódok jegyzik föl a csodatételeket és hitelesítik, kanonizálják azokat intézményesen. Azt csak sejthetjük, hogy milyen kulturális-konfesszionális vonzás és taszítás erőtereiben, küzdelmeiben kereste önmaga identitását a tragikus sorsú császár.

Óbis Hajnalka, Boros István és Seszták István tanulmányai teológiai, vallástipológiai és vallástörténeti szempontból nagyon is szorosan összetartoznak. Óbis Hajnalka és Boros István írásai ókeresztény szerzők – Augustinus és Nyssai Szent Gergely – műveire irányulnak. A gyorsan krisztianizálódó ókori világ szá-

mára meg kellett fogalmazni a legáltalánosabb, legelvontabb teológiai alapelveket, de a kultuszok napi gyakorlata és a liturgia is pontos meghatározásokat kívánt. Nyssai Szent Gergely az üdvtörténet legátfogóbb értelmezésében tekint a csodákra, az egyes csodák csak ennek lehetnek a közvetítő jelei. Ebből a szempontból nézve „az ószövetségi és újszövetségi csodák mintegy előkészületei a tulajdonképpeni legnagyobb csodának: a megtestesülésnek és testek feltámadásának, vagyis az új teremtésnek.” Gergely értelmezésében a csodák így jelek, Isten közelségének bizonyító jelei, bár a világ teremtése és fenntartása, kormányzása önmagában is a legnagyobb csoda. Isten csodái révén mutatta meg önmagát, hogy általa felnövekedjen az ember az igazi istenismerethez. Lázár feltámasztása vezeti el az embert a feltámadás igazi csodájához. Augustinus csoda-értelmezése is részben az általános üdvtörténet dimenziójában jelenik meg, de a kultuszok kialakulása/kialakítása és a liturgia szempontjai is hangsúlyosan érvényesülnek. A *De doctrina Christiana* jelelméleti megfontolásai is szerepet játszanak: megkülönböztet fizikai és spirituális csodákat, de a valóban fontos és nagyszerű csodák a

lelkekben mennek végbe, és minden csoda azt az egyetlen és hatalmas csodát igazolja, amely a feltámadt Krisztusban összegződik. Azonban a kultuszok rögzítése is fontos és ebben csodák szerepének kijelölése. A hippói püspök lényegesnek tekinti a csodák írott rögzítését, nem tartja elegendőnek az orális közvetítést, amelyek egy kulturális-konfesszionális nyilvánosságot teremtenek, de egy fokozatosan kanonizálódó emlékezetkultúra irányába is lépést tesz ezzel. Ugyancsak a kultuszteremtés része a hagiográfikus értékszemlélet, amely a mártírológia megteremtése is egyben. (Keresztség szentsége, szentek ereklyéi, vértanúk emlékhelyei.) Seszták István tanulmánya a csodát nemcsak történeti jelentésében tárgyalja, de jelenbe nyúló transzcendens, teológiai jelentését vizsgálja, egészen a II. vatikáni zsinatig. A csodákat a teremtés-megváltás-üdvösség üdvtörténeti folyamatába helyezi. Célja nem hitvédelem vagy az apologetikus csodafogalom, hanem hitmagyarázat a Szentírás sugallta üdvtörténeti szemlélettel.

Pataki Elvira terjedelmes tanulmánya a tavalyi Szent Márton-kötetben megjelent értekezés szerves folytatása. Venantius Fortunatus *Vita Sancti Martini*

című eposza ritka sűrítménye a 6. században virágzó hagiográfiának, de sokrétűen alkalmazza az ókori irodalmi mintákat is. Az értekezés nagy filológiai apparátussal halad végig az eposz részein és roppant invenziós elemzést végez az eposz makroszerkezetén és mikrostrukturáin hasonlóképpen. Meggyőzően bizonyítja a szerző, hogy a hajózás és a ruhákkal, szövessel kapcsolatos cselekményelemek alkotják az egész művet átjáró koherens jelentéshálót, amit kiegészít a mezítelenség, versus befedtség szemantikája, hagiográfiai jelentésképzése. A gondolamenetnek fontos része a finom retorikai elemzés, amely az alakzatok, trópusok szintjén érzékeli és regisztrálja az *ekphrasis* újból és újból való megjelenését úgy, hogy reflektáltan mindig beilleszti az alakuló hagiográfikus események, a narráció láncolatába. Az *ekphrasis* jelenléte olykor a hagiográfikus jelentést segíti imaginációs többlettel, másutt éppen az elmaradása figyelmeztet a kimondhatatlanság, a láthatóvá tétel lehetetlenségére. Ez jelenik meg Szent Ágnes, Szent Tekla és a Szent Szűz látogatásánál is. (Mindez sokszor szervesen illeszkedik a Biblia kontextusába: ilyen pl. a Krisztus halotti leplet idéző *lintea*.) A leggaz-

dagabb *ekphrasis* a legnagyobb, hazug, ámitó kísértés látszata is lehet, amint ez a 2. énekben bebizonyosodik. Talán legjobban két kulcsfogalom jelentésváltozása mutatja a mű összetettségét: a *chlamys* szó a legfőbb csoda, a főhős életszentségének, a Christiformitasnak a rekvizituma. Ez lehet koldusnak adott katonaköpeny, de az üdvösségre induló Márton dicsfénye is. A záróimádságban Fortunatus számára Márton köpenye – amely tényleg egyetlen vizuális jelbe sűríti a főhős életpályáját, – már kárhozattól óvó, védő erő. Megnevezése itt azonban már *lacerna*, amelyről bravúros elemzéssel mutatja be a szerző az etimológiai és szemantikai áthalásokat a *pharus*, *fárosz* alak irányába. Fortunatus műve itt már a Mártonhoz valójában méltó, imaginárius költemény-ruha.

M. Nagy Ilona és Bényei Ágnes tanulmánya az egyetlen a kötetben, amely magyar nyelvű legendát vizsgál – a latin nyelvű forrásokkal összekapcsolva –, a csoda fogalomtörténetét és magyar nyelvű kifejezésrendszerét bemutatva. A Margit–legenda eddigi szakirodalma jól feltárta a hagiográfikus narratíva jellemzőit. A tanulmány arra vállalkozik, hogy felderítse, mi volt az a nyelvi készlet, azok a

mikroszerkezetek, amelyekkel a csodákat latinul és magyarul elbeszítették. Latin forrásai hazai keletkezésűek, így azokat jobban áttekinthetjük. A legenda mellett a szentségvizsgálat jegyzőkönyve is fontos forrás. A csoda-elbeszélés kilenc mozzanatát veszik számba latinul és magyarul. Ebből kiderül, hogy ekkorra már viszonylag rögzült, állandósult fogalomhasználat és nyelvi kifejező eszközrendszer működött a legendában. A miraculum a leggyakoribb kifejezés, magyarul csodatételnek mondják, vagy fényleni csodatételekkel. Legtöbbször betegség miatt esedeznek a szenthez. A magyar fordító még a latin prózarímek visszaadására is sikerrel vállalkozik, párhuzamosságokat teremt szinonimavariációkkal. (Oro= kérelek, imádlak) Margit csak közbenjáró, a csodát azonban mindig Isten viszi véghez.

Lázár István Dávid Szántó Istvánról szóló dolgozata (*A csodák szerepe Szántó István írásai-ban* címmel) újabb éles vallás-antropológiai fordulatként a *reformáció korának átértelmezéséhez vezet el bennünket*. (Ebben a törekvésében sajnálatosan egyedüli a kötetben, bár a miraculum alakulástörténetében kivételesen gazdag korszaknak mondható a hitújítás korszaka, amely a kultú-

ra teljes vertikumára hatott – a kimondott, leírt, énekelt szó, és kép dimenziójában – , polemikus-oppozíciós inspiratív erejével.) A szerző bevezetőjében a miraculum fogalom értelmezését látja célszerűnek, megkülönböztetve a teológiai csodafogalmat a köznapi jelentéstől. A *Historia collegiorum Societatis Jesu in Transylvania [...]* című műve fontos kordokumentum, egyben Szántó „csoda” fogalomértelmezésének és –használatának legfőbb forrása. Köztudott, a protestantizmus üdvtana negligálta a hagiográfiát (amely a csodaképződés legfontosabb forrásvidéke volt), a szentek üdvközvetítésben játszott szerepét elutasította (Wunderwerck és Mirackel). Ezért aztán a katolikus-protestáns polémiában meghatározó szerepet játszik az eltérő miraculum-értelmezés. Jelen van ez a teológiai értekezésekben, de a hitvallási iratokban éppúgy, mint a prédikációirodalomban vagy a kibontakozó anyanyelvű költészetben. Elegendő, ha csak Szántó protestáns kortársára: Bornemisza Péter életművére gondolunk, amelynek jelentős része a katolikus csodaértelmezések cáfolatát fogalmazza meg sok formában és lankadatlan, elutasító vehemenciával. Különösen az *Ördögi kisírtetek* című

nevezetes műve ennek kiapadhatatlan tárháza, amely a miraculum-értelmezésnek, – vagy ha úgy tetszik: az ellen-miraculum értelmzésnek – központi szerepet szán. A protestantizmus hatalmas exemplum-gyűjteményei (Andreas Hondorff, Johann, Georg Maior művei), mint prédikációs segédkönyvek, nagy részben katolikus értelmezésű miraculumok cáfolatai, átértelmezései. Szántó miraculumai jobbra „büntető csodák”, amelyek a protestánsokat sújtják engedetlenségük – vagyis katolikus hitigazságok elutasítása – miatt, olykor az Ördög ezeknek a szerzője. Közöttük is különösen érdekes a Károlyi Péter feleségére vonatkozó hátborzongató csoda. Károlyi a hazai reformáció második generációjának kiemelkedő tagjai közé tartozott, jelentős nyomtatott életművel. Inkább az anti-trinitáriusokkal voltak heves vitái, felesége mégis rettentő sorsra jut Szántó szerint: férje halála után megszállta az ördög, aki férjének alakjában fajtalanodott vele, az asszony végül nemi betegségben halt meg. (Megjegyzendő, hogy ez a miraculum-történet tipológiailag nagyon is hasonlít Bornemisza „ördögi kísértet”-eihez.) A történetet mindeddig nem ismerte a korszakkutatás, amelynek jelentősé-

gét inkább Károlyi Péter súlya adja meg; feltételezhetjük, hogy Szántó megsemmisült, kéziratban maradt művei között valahol Károlyi terjedelmesebb bírálata is ott lehetett. A *Confutatio Alcorani* Mohamedre vonatkoztatva ugyancsak a hamis, hazug csodák cáfolatát végzi, de azokat párhuzamba állítja a protestánsok tévtanaival: ez a „grádics elméletként” ismert eljárás, amely a hitújítók mohamedanizmushoz való eljutását állítja. Érdekes még röviden utalni arra, hogy a protestantizmus megjelenésével új, nagyon kiterjedt mártírológia születik, amelynek egyik legfontosabb törekvése a korábbi miraculum-értelmezés radikális elutasítása és új attribúció teremtése, ez természetesen a kontroverz teológiának is tárgya, de olvasmányá is válnak; az emlékezés eszközei is, amelyek megőrzik számunkra a kereszténységben folyamatosan megjelenő, állhatatos és Krisztusra tekintő áldozatvállalók sokaságát.

A miraculumok a kultúra egész vertikumában jelen voltak, mélyen beágyazódva a teológiai rendszerbe, de a liturgikus reprezentációba, és a személyes kegyességbe is. Ennek igen differenciált eszközrendszerét teremtik meg a már írott kultúrát bir-

toklók számára a mirákulumos könyvek, erről szól Földvári Katalin tanulmánya, amely a máriapócsi kegyképhez köthető csodatételeket mutatja be a 17–18. században: ezek némelyike terjedelmesebb narratív szerkesztmény, a legtöbb csak rövid tudósítás.

Havas László tanár úr fáradozása megteremtette a *Hereditas Graeco–Latinitatis* nevű konferencia- és kiadványsorozatot, amelynek most a VII. kötetéről szoltunk. A bemutatott körkép és

a szemle bizonyítja, hogy a sorozat alapítója olyan törekvés kezdeményezője volt, amely időtálló tudományos eredményeket inspirált, és remélhetjük, ennek további fejezeti születnek, mert látjuk, a régebbi és az újabb miraculum mindannyiunkat táplál és ösztönöz.

Imre Mihály
irodalomtörténész,
professor emeritus
Debreceni Egyetem